

## ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Сахидулла Дәурен Маратұлы

[Dsakhidulla@mail.ru](mailto:Dsakhidulla@mail.ru)

Л.Н Гумилев атындағы ЕҰУ

Заң факультеті

Халықаралық құқық мамандығының 3-курс студенті

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Сейдеш Б.Б

### **Аннотация**

*Мақалада қарастырылатын негізгі тақырып мемлекеттің халықаралық құқықтық жауапкершілігі және оның туындау себептері мен салдарлары.*

### **Аннотация**

*В статье рассматривается международная правовая ответственность государства и причины и последствия его возникновения.*

### **Annotation**

*The article deals with the international legal responsibility of the state and the causes and consequences of its occurrence.*

**Кілтсөздер** : БҰҰ, Халықаралық құқықтық жауапкершілік, Имплементация

**Ключевые слова** : ООН, Международно – правовая ответственность, Имплементация

**Key words** : UN, International legal responsibility, Implementation

Жауапкершілік халықаралық құқық нормаларының сақталуын қамтамасыз етудің және бұзылған құқықтар мен қатынастарды қалпына келтірудің қажетті заңдық құралы болып табылады. Ол халықаралық қатынастарды реттеудің ерекше құралы және халықаралық құқықтың қызмет етуінің кепілі ретінде әрекет етеді.

Халықаралық жауапкершілік құқығы халықаралық-құқықтық міндеттеменің бұзылуына қатысты мемлекеттер қабылдауы мүмкін іс-әрекеттерді айқындайды. Ең алдымен, жәбірленуші мемлекет құқық бұзушы мемлекетті жауапкершілікке тартуға құқылы. Жауапкершілікке шақыру үшін мемлекет зардап шегуші ұғымының басты мәні бар. Жәбірленуші мемлекет-құқықтары құқыққа қарсы әрекетпен бұзылған немесе осындай әрекет нәтижесінде заңды мүдделері өзгеше түрде бұзылған мемлекет. Жауапкершілікке шақыру халықаралық сотта немесе төрелікте тиісті талап қою немесе іс қозғау сияқты ресми сипаттағы актілер нысанында жүзеге асырылады.

Мемлекет осы мемлекетке қатысты қабылданған міндеттемені бұзған мемлекетті жауапкершілікке тартуға құқылы. Мұндай жағдай екіжақты шартты бұзу болып табылады. Алайда бұл ереже мемлекет біржақты актімен қабылдаған немесе халықаралық соттың шешімінен туындайтын міндеттемелерді бұзу жағдайларына да жатады

Егер ол кіретін мемлекеттер тобына қатысты немесе тұтастай алғанда халықаралық қоғамдастыққа қатысты міндеттеме бұзылған жағдайда да мемлекет жәбірленуші бола алады. Алайда бұл жағдайда қосымша талаптар қойылады. Екі негізгі нұсқа бар. Бірінші жағдайда жәбірленуші болып саналуы үшін мемлекет құқық бұзушылыққа аса әсер етуі тиіс.

Бұл құқыққа қарсы әрекеттің осы мемлекет үшін әсіресе теріс салдары бар дегенді білдіреді. Мысалы, ашық теңіздің ластануы 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі конвенцияға барлық қатысушылардың құқығын бұзады. Бұл жағдайда олар жәбірленушілер болады.

Екінші нұсқа міндеттемені бұзу бұзылған міндеттемені одан әрі орындауға қатысты барлық басқа мемлекеттердің жағдайын түбегейлі өзгертетін сипатқа ие болған жағдайда ұсынылады. Ядролық қаруды таратпау туралы шарт үлгі бола алады. Мұндай жағдайда барлық қатысушылар әрқайсысы жеке-жеке жауап шараларын қабылдауға құқығы бар мемлекеттер болып табылады. Бұл ережелер 1969 жылғы халықаралық шарттардың құқығы туралы Вена конвенциясында қамтылған нормаларға сүйенеді, ол, атап айтқанда, Шарттың оның ережелерін қатысушылардың бірінің елеулі түрде бұзуы әрбір қатысушының өз міндеттемелерін одан әрі орындауына қатысты жағдайын түбегейлі өзгертетін сипатта болатын жағдайды көздейді (60-бап). Осы тұста мынандай мәселе туындайды: 1) Халықаралық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік алу міндеті әдеттегі халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормасы болып табылады; 2) халықаралық құқықта жауапкершілікті шарттық және деликтілік құқықтарға бөлу жоқ. Бұл шартта бекітілгеніне немесе бекітілмегеніне қарамастан, оның кез келген бұзылуы бір жағынан өтемді талап ету құқығына және екінші жағынан өз іс — әрекеттері үшін жауап беру міндетіне әкеп соғады. [6, 2-5]

**Халықаралық-құқықтық жауапкершілік** — халықаралық құқық субъектісінің халықаралық-құқықтық міндеттемені бұзу нәтижесінде халықаралық құқықтың басқа субъектісіне өзі келтірген зиянды жою, жою міндеті немесе егер бұл шартта көзделсе, заңды іс-әрекеттер нәтижесінде залалды өтеу міндеті.

Заңды негіздер. Бұл белгілі бір мінез-құлықтың негізінде халықаралық құқық бұзушылық ретінде сараланатын заңдық міндетті халықаралық-құқықтық актілердің жиынтығы. Жауапкершілік туралы баптар жобасының 4-бабында: "мемлекеттің әрекеті халықаралық құқық негізінде ғана халықаралық құқыққа қайшы деп саралануы мүмкін. Мұндай біліктілікке мемлекетішілік құқыққа сәйкес заңды әрекет ретінде сол әрекеттің саралануы әсер ете алмайды". Жауапкершіліктің заңдық негіздері халықаралық құқықтың кез келген көздерінде және мемлекет үшін міндетті мінез-құлық ережелерін белгілейтін өзге де актілерде болуы мүмкін.

Олар халықаралық соттар мен арбитраждардың шарттары, әдет-ғұрыптары, шешімдері, халықаралық ұйымдардың міндетті актілері, халықаралық конференциялар мен кеңестердің кейбір актілері, халықаралық-құқықтық сипаттағы мемлекеттердің жекелеген бір жақты актілері болып табылады.

Келісім-шарт пен әдет-ғұрып халықаралық құқықтың дәстүрлі көздері ретінде міндетті тәртіп ережелерін қамтиды.

Халықаралық ұйымдардың актілері, егер оларға міндетті сипат берілсе, қарарлар, қаулылар, декларациялар түріндегі жауапкершіліктің заңды негізі болып табылуы мүмкін. Мысалы, рәсімдер ережелері, жарналарды бөлу және бюджет туралы, ұйымға қабылдау және одан шығару туралы шешімдер, халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормаларын түсіндіру актілері, сондай-ақ БҰҰ-ның бірқатар мамандандырылған мекемелерінің шеңберінде регламенттер, ережелер, стандарттар.

Мемлекеттердің міндеттемелері тек нормативтік актілерден ғана емес, сонымен қатар құқықты қолдану актілерінен де пайда болуы мүмкін. Мұндай актілер, атап айтқанда, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау мәселелері жөніндегі, мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің қарары, халықаралық соттардың, төрелік және трибуналдардың шешімдері болып табылады—сот құқық бұзушылық фактісін белгілейді, бұзушы мемлекеттің жауапкершілігінің түрлері мен нысандарын айқындайды. Бұл ретте ол жаңа нормалар жасамайды, бірақ оны шешуде тәртіп бұзушының белгілі бір міндеттері мен осы мемлекеттер үшін және нақты жағдайлар үшін жәбірленушінің жеке сипаттағы құқықтары бар.

Жекелеген жағдайларда халықаралық-құқықтық жауапкершіліктің заңды негізі- мемлекеттер оның біржақты актілері болуы мүмкін, олар арқылы ол халықаралық міндеттемелерді қабылдайды және олар басқа мемлекеттер деп танылады (оның аумағы арқылы транзит еркіндігін жариялау, аумақтық сулардың белгілі бір енін белгілеу, шетелдік кемелерге теңіз экономикалық аймағында балық аулауға рұқсат беру, континенттік қайраң ресурстарын пайдалану және т.б.). Мұндай жағдайларда мемлекет басқа мемлекеттердің тиісті іс-әрекеттері аяқталғанға дейін не алдын ала хабарламай біржақты міндеттемені тоқтатуға құқылы емес. 1974 жылы БҰҰ-ның Халықаралық соты мынадай пікір білдірді: "құқықтық немесе нақты жағдайға қатысты біржақты актілер арқылы жасалған декларациялар өз салдары құқықтық міндеттемелер жасауы мүмкін деп көпшілік мойындалды... Мұндай міндеттемелер келіссөздер шеңберінде қабылданбаған болса да, мемлекетті міндеттейді". Мемлекет-бұл барлық функциялары мемлекеттік органдар жүйесі арқылы жүзеге асырылатын Бірыңғай әлеуметтік организм. Сондықтан, мемлекетке мінез-құлқы өзгерту туралы мәселені шеше отырып, ол үшін жауапты органдар шеңберін белгілеу қажет. Баптар жобасының 5-бабы жалпы ережені тұжырымдайды: "осы мемлекеттің ішкі құқығына сәйкес осындай мәртебесі бар мемлекеттің кез келген органының мінез-құлқы халықаралық құқыққа сәйкес және бұл жағдайда аталған орган осы мемлекеттің әрекеті ретінде әрекет еткен жағдайда қаралады". Демек, қандай да бір инстанция мемлекет органы мәртебесіне ие болуы тиіс, осындай органдар жүйесін айқындау әрбір мемлекеттің ішкі құзыретіне жатады.

#### **Халықаралық құқық бұзушылықтардың түрлері**

Жоғарыда аталған құқыққа қарсы түсініктерді ескере отырып, халықаралық құқықта құқық бұзушылықтардың нақты тізбесі жоқ екенін атап өтуге болады. Сонымен қатар, халықаралық құқық бұзушылықтар өзінің бағыты мен ауырлық дәрежесі бойынша бірдей емес. Олардың негізделген жіктелуі қажет, өйткені оған жауапкершіліктің әртүрлі режимі де байланысты. Отандық әдебиетте халықаралық құқық бұзушылықтардың әлеуметтік қауіптілік деңгейінің өлшемі ұсынылды, одан қарапайым құқық бұзушылықтар мен халықаралық қылмыстарды ажырату қажеттілігі туындайды.

Құқық бұзушылықтардың ерекше санаты — бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар — бірқатар халықаралық-құқықтық актілерде: Нюрнберг трибуналының Жарғысында, геноцид қылмыстарының алдын алу және ол үшін жазалау туралы 1948 ж. Конвенцияда, апартеид қылмыстарының жолын кесу және ол үшін жазалау туралы 1973 ж. Конвенцияда, 1968 ж. адамзатқа қарсы әскери қылмыстар мен қылмыстарға ескіру мерзімінің қолданылмайтындығы туралы Конвенцияда, сондай-ақ БҰҰ Халықаралық құқық комиссиясы дайындаған бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар

Маңызды қадамдардың бірі жауапкершілікті кодификациялау кезінде деликтар мен халықаралық қылмыстар арасындағы айырмашылықты жүргізу ұсынысы болды. Бұл жіктеу ауқымды нақты материалды және халықаралық-құқықтық доктринаны талдау негізінде қабылданған, және Комиссияның өзінде атап өтілгендей, осы проблеманы әзірлеуге кеңестік доктрина оң үлес қосты. "Халықаралық қылмыстар және халықаралық құқық бұзушылықтар" жауапкершілігі туралы баптардың 19-бабы: "1. Халықаралық міндеттемені бұзатын мемлекеттің әрекеті бұзылған міндеттеме объектісіне қарамастан, халықаралық-құқыққа қарсы әрекет болып табылады. 2. Халықаралық қоғамдастықтың өмірлік маңызды мүдделерін қамтамасыз ету үшін негіз болатын мемлекеттің халықаралық міндеттемелерді бұзуы нәтижесінде туындайтын халықаралық-құқыққа қарсы іс-әрекет, бұл оны бұзу халықаралық қоғамдастықтың жалпы қылмысы ретінде қарастырылады, халықаралық қылмыс құрайды". Мұндай әрекеттердің қатарында: агрессия, отарлық үстемдік күшімен орнату немесе сақтау, құлдық, геноцид, апартеид, атмосфера мен теңіздердің жаппай ластануы аталды. [3,2 5-4]

**Халықаралық қылмысты құрмайтын әрекет-қарапайым Халықаралық құқық бұзушылық (деликт).**

Халықаралық қылмыстардың тізбесі толық болып саналмайды. КҚПК болашақта қылмыстың жаңа түрлері пайда болуы мүмкін екендігін көрсетеді. Ол сондай-ақ құқық бұзушылықтың екі түріне қатысты екі түрлі жауапкершілік режимі қолданылатынын атап өтті. Егер ординарлық құқық бұзушылықтарды (деликтерді) жасау кезінде сотқа жүгіну құқығы тек тікелей жәбірленуші мемлекет болса, онда халықаралық қылмыстар кезінде — халықаралық құқықтың басқа субъектілері, барлық халықаралық қоғамдастық.

Құқық бұзушылықтардың мұндай аражігін ажыратуды мемлекеттер БҰҰ Бас Ассамблеясының сессияларында және халықаралық құқық саласындағы мамандармен жақсы қабылдады. Халықаралық құқық үшін дәстүрлі "жәбірленуші — бұзушы" екіжақты жауапкершілік режимі барлық мемлекеттердің іргелі мүдделерін қорғайтын нормалардың бұзылуы туралы сөз болған кезде тиісті түрде жұмыс істей алмайды. Бұл ой бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар кодексінің жобасында де атап өтіледі.

### **Халықаралық-құқықтық жауапкершіліктен босататын мән-жайлар**

Сонымен қатар, халықаралық құқық *jus cogens* нормалары бұзылған кезде (ең алдымен халықаралық қылмыстар жасаған кезде) жауапкершіліктен босататын мән-жайларға сілтеме жасамайтынын атап өту керек. Бұл жауапкершілік туралы мақалалардың жобасында да көрініс тапты. Келісімді, жауап шараларын, өзін-өзі қорғауды мемлекеттің өзі жүзеге асырады және ерікті іс-әрекетті, құқықты жүзеге асыруды білдіреді. Оларға қарағанда форс-мажор, жағдай, апат, қажеттілік жағдайы - мемлекеттің мінез-құлқына қатысты объективті, сыртқы, оның еркіне тәуелді емес жағдайлар.

**Келісім.** Жобаның 29-бабы бір мемлекеттің екінші мемлекетке берген келісімі соңғысының халықаралық міндеттен ауытқуына бірінші мемлекетке қатысты құқыққа қайшы келетіндігін көрсетеді. Келісім заңды түрде жарамды болуы керек, яғни қатенің, параға сатып алудың, зорлық-зомбылықтың нәтижесі болмауы керек.

**Өзін-өзі қорғау.** Іс-әрекеттің құқыққа қарсы болуы, егер ол БҰҰ Жарғысына сәйкес өзін-өзі қорғаудың заңды шарасы болып табылған жағдайда да (баптар жобасының 34-бабы) жоққа шығарылады. БҰҰ Жарғысының 51-бабында қарулы шабуылға жауап ретінде қарулы күш қолдануға мемлекеттің ажырамас құқығы бекітілген. Өзін-өзі қорғаудың заңдылығы 51-бапта белгіленген өлшемдерге сәйкестігін білдіреді: қарулы шабуыл, өзін-өзі қорғау болуы тиіс Қауіпсіздік Кеңесі шаралар қабылдағанға дейін қабылдануы тиіс, ол туралы Қауіпсіздік Кеңесіне хабарлануы тиіс, өзін-өзі қорғау шаралары кеңестің өкілеттіктерін қозғамауы тиіс. Әрине, агрессияның болуы-өзін-өзі қорғау заңдылығының бірінші және міндетті шарты.

**Форс-мажор және күтпеген жағдай.** Егер әрекет еңсерілмейтін күшпен немесе мемлекеттің бақылауына келмейтін, міндеттемелерге сәйкес іс-әрекеттердің мүмкін еместігіне себепші болған күтпеген оқиғадан туындаған болса, құқыққа қайшы болмайды. Еңсерілмес күш жағдайында мемлекет басқа мемлекетке залалды болдырмау, жағдайды өзгерту үшін өз еркін білдіру мүмкіндігінен мүлдем айрылды. Мұндай жағдайлар мемлекеттің ерікті қатыспаушылығымен сипатталады (мысалы, жер сілкінісі немесе әскери іс-қимылдар нәтижесінде мемлекет аумағында шетелдік меншік объектілерінің бұзылуы). Осылайша, мұнаймен ластанудан болатын залал үшін азаматтық жауапкершілік туралы халықаралық конвенция, егер залал "соғыс, әскери іс-қимылдар, азаматтық соғыс, көтеріліс немесе ерекше, сөзсіз және біржола сипаттағы табиғи құбылыстың нәтижесі болып табылса, жауапкершілікті жоққа шығарады..."(111-бап).

Күтпеген жағдайда мемлекет адал жаңылысу жағдайында әрекет етеді, халықаралық міндеттемені бұзатынын түсінбейді. Мемлекет, егер осы жағдайлардың туындауына өзі жәрдемдесе, еңсерілмейтін күшке және жағдайға сілтеме жасай алмайды.

**Апат.** Бұл мемлекет өкілдері табиғат күштерінің немесе авариялардың әсерінен халықаралық міндеттемелерді сақтамауға мәжбүр болған, сеніп тапсырылған адамдардың өмірін немесе өмірін сақтап қалуға басқа мүмкіндік болмай, пайда болатын жағдайлар (жобаның 32-бабы). Өңгіме экстремалды жағдайларда мінез-құлықты тандау еркіндігінің нақты болмауы туралы болып отыр. Бұл жағдайда тек ерікті әрекет қана емес, сондай-ақ қайғылы салдарларды болдырмау үшін тиісті халықаралық-құқықтық нормалардың саналы

түрде бұзылуы да бар. Мәселен, 1972 жылғы қалдықтар мен басқа да материалдарды төгумен теңіздің ластануын болдырмау жөніндегі Конвенция теңізде адам өмірін құтқару мақсатында тиісті әрекеттерді алып тастау ретінде жол береді.

**Қажеттілік жағдайы.** Бап жобасының 33-бабы жауапкершілікті алып тастау негізі сияқты жағдайға сілтеме жасауға жол бермейді, бұған іс-әрекет мемлекеттің ауыр және жойылмайтын қауіп-қатерден Елеулі мүддесін қорғаудың бірден-бір құралы болып табылған және басқа мемлекетке елеулі залал келтірмеген жағдайлар қосылмайды.

#### **Халықаралық-құқықтық жауапкершіліктің түрлері мен нысандары**

Жауапкершілік нақты түрлер мен нысандарда жүзеге асырылады. Жауапкершілік түрлері материалдық және материалдық емес (саяси) жауапкершілік болып табылады. Жауапкершіліктің әрбір түрі әр түрлі нысандарда көрсетілуі мүмкін. Халықаралық қатынастар практикасында залал сипаты мен жауапкершілік түрі арасында "қатаң" сәйкестік жоқ: материалдық залал саяси жауапкершілікке әкеп соғуы мүмкін.

Жауапкершілік келесідегідей болуы мүмкін ол: реституция заттай, өтемақы, сатисфакция, сендіру және қайталанбас кепілдігін атап өтті. Доктринадағы сот және төрелік практикаға сілтеме жасалған кейбір өзге де нысандар, атап айтқанда, *in integrum* реституциясы (бұрынғы құқықтық жағдайды қалпына келтіру) деп аталады.

Жобаның екінші бөлігінің 43-бабында айтылғандай, жәбірленуші мемлекет бұзушы мемлекеттен реституция алуға құқылы, яғни құқыққа қарсы әрекет жасағанға дейін болған жағдайды қалпына келтіру. Ол заңсыз басып алынған мүлікті, жабдықтарды, көркем құндылықтарды, Көлік құралдарын және т. б. қайтаруды білдіруі мүмкін. [4 , 5-7]

Жәбірленуші мемлекет халықаралық құқық бұзушылық жасаған мемлекеттен осындай әрекетпен келтірілген залал үшін, залалды реституция заттай өтемеген жағдайда өтемақы алуға құқылы. Өтемақы жәбірленуші мемлекет шеккен кез келген экономикалық бағаланған залалды қамтиды және проценттер мен жіберілген пайданы қамтуы мүмкін (44-бап). Өтемақы келтірілген зиян үшін өтем ретінде ақша төлеу нысанындағы репарацияны білдіреді.

Сатисфакция-бұл ең алдымен жәбірленушінің мемлекеттің ар-намысы мен қадір-қасиетіне, оның саяси мүдделеріне келтірілген зиянды өтеу үшін материалдық емес талаптарды қанағаттандыру.

Практикада сатисфакция көбінесе ресми өкініш білдіру, қайғыға ортақтасу немесе қайғыға ортақтасу, кешірім жасау, жасалған іс-әрекеттің заңсыздығын тану, мемлекет өкілінің іс-әрекеттерін қорлау, міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету үшін арнайы заңнамалық, өзге де нормативтік актілерді шығару нысанына тартылады.

Жобаға сәйкес тиісті жағдайларда жәбірленуші мемлекет тәртіп бұзушыдан болашақта осындай әрекеттің қайталанбауының растамасын немесе кепілдігін алуға құқылы. Бұл нысан сатисфакцияға жақын, кейде оның түрі ретінде қарастырылады. *In integrum* реституциясы бұрынғы құқықтық жағдайды (жай-күйін) қалпына келтіру және осыған байланысты шығындарды өтеу болып табылады. Мысалы, заңсыз бос тұрған аумақты босату және әскерлерді, техниканы шығаруға, қоныстар мен қондырғыларды бөлшектеуге байланысты шығыстарды өтеу.

Халықаралық қылмыстарды жасағаны үшін жауапкершілік материалдық залалды өтеуге немесе бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге әкеп соқпайды. Ол шектеу-жазалау сипатындағы және қарапайым өтеу шеңберінен шыға алатын өзге де нысандарды алады. Олар-төтенше сатисфакциялар және төтенше репарациялар. Сонымен қатар, қазіргі заманғы халықаралық құқық жеңімпазға берілген әскери контрибуцияларды заңсыз деп танитынын атап өту керек. Олар туралы Версаль бейбіт шартта сөз болған жоқ.

Төтенше сатисфакциялар — бұл мемлекеттің егемендігі мен құқық қабілеттілігінің уақытша шектеулері. Олар: мемлекеттің заң шығарушы, атқарушы және сот органдарының қызметін тоқтата тұру және ол үшін жоғары билікті басқа мемлекеттер органдарының жүзеге асыруы, саяси жүйені қайта ұйымдастыру, жекелеген институттарды (қылмыстық саяси партияларды) тарату, бір бөлігін немесе бүкіл аумақты параға сатып алу, ғылыми және

өнеркәсіптік әлеуетті пайдалануды бақылау, Қарулы Күштерді, өнеркәсіпті демилитаризациялау немесе қысқарту, халықаралық қылмыс жасаған адамдарды жазалау үшін юрисдикцияны жүзеге асыру. Ол Орталық Герман Үкіметінің орнына одақтық Бақылау кеңесінің жоғарғы билігін мойындауға, соғыстан кейінгі оккупация режиміне және антигитлерлік коалиция елдерінің басқа да талаптарына бағынуға міндетті болды.

Төтенше репарациялар мемлекеттің өзінің материалдық ресурстарына иелік ету құқығын шектеуден тұрады. Олардың мақсаты тек материалдық шығынды өтеу ғана емес, сондай-ақ халықаралық қылмыстарды жасауға ықпал еткен факторларды болдырмау. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Германия жауапкершілігінің ерекше түрі 1945 жылдың 1 тамызындағы Потсдам конференциясының шешімі бойынша Кенигсберг қаласы мен оған іргелес Шығыс Пруссия ауданы бойынша одан бас тарту болды. Осы оқиға жоғарыдағы жағдайға нақты мысал бола алады.

### **Жауапкершілікті жүзеге асыру**

Жауапкершілікті жүзеге асыру-бұл институттың халықаралық құқықтағы негізгі проблемасы. Дәл осы кезеңде нақты көлемі, түрлері, жауапкершілік нысандары анықталады, бұзылған құқықтар мен халықаралық құқық тәртібін қалпына келтіру қамтамасыз етіледі. Жауапкершілік институты сияқты, жауапкершілікті іске асыру тетігі қалыптасу процесінде тұр, оның нормалары жүйеленбеген, әртүрлі актілерде бөлінген немесе әдеттегі нормалар нысанында бар.

Сонымен қатар, қолданыстағы тәжірибені жинақтай отырып, жауапкершілікті іске асырудың екі негізгі тәсілін атап өтуге болады: ерікті (келісілген) және мәжбүрлеп (міндетті) құралдарды пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Бұзушы мемлекет жауапкершілікті өз еркімен алуға келіспесе, жәбірленуші мемлекет жауапкершілікті жүзеге асырудың мәжбүрлеу құралдарын пайдалану мүмкіндігіне ие болуға тиіс. Неғұрлым кең жоспарда халықаралық құқық оның нормаларын орындауды қамтамасыз ету тетігі ғана емес, сондай-ақ халықаралық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті іске асыруды қамтамасыз ету тетігі де болуға тиіс.

Жауапкершілік институты халықаралық-құқықтық санкцияларды (қарсы шараларды) және реттеудің іс жүргізу тетігін (бұзылған құқықтарды қорғаудың белгіленген тәртібін) қамтиды.

Санкциялар (контрмерлер). Бұл тәртіп бұзушыны жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етуге арналған мәжбүрлеу шаралары (47-бап). Контрмерлер жауапкершіліктің ерекше нысаны болып табылмайды, олар оны нақты нысанда іске асыруды қамтамасыз етудің арнайы шаралары бар. Олардың жауапкершіліктен айырмашылығы мыналардан тұрады: жауапкершілік — тәртіп бұзушының іс — әрекеттері, қарсы шаралар — жәбірленушінің мемлекет немесе халықаралық ұйымның іс-әрекеттері; жауапкершілік-тәртіп бұзушының міндеті, қарсы шаралар-жәбірленушінің құқығы, соңғысы оларды қолданбауы және қолданбауы мүмкін.; жауапкершілік-тәртіп бұзушының ерік-жігері, ал контрмерлер оның еркіне қарамастан қолданылады.

Жәбірленуші мемлекет өз құқықтарын қамтамасыз ету үшін қорғаудың уақытша шараларын да қабылдай алатынымен, бұрын келіссөздерге жүгінуі тиіс; ол сондай-ақ жобаның үшінші бөлігінде жазылған дауларды реттеу рәсімін сақтауы тиіс; қарсы өлшемдер құқық бұзушылықтың ауырлық дәрежесіне сәйкес болуы тиіс; қарсы өлшем ретінде күшпен қорқыту және оны қолдану, өте экономикалық және саяси мәжбүрлеу (аумақтық тұтастыққа немесе саяси тәуелсіздікке қауіп төндіруі мүмкін), дипломатиялық және консулдық агенттер мен өкілдіктердің қол сұғылмаушылығын бұзу, адамның негізгі құқықтарына қысым жасау, jus cogens-тің кез келген бұзылуы пайдаланыла алмайды.

Практика контрмердің (санкциялардың) екі түрін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: жеке (өзіне-өзі көмек) және ұжымдық (халықаралық ұйымдар шеңберінде). Әрбір түрдің бірнеше түрі бар: жеке-реторсиялар, репрессиялар, танымау, қарым — қатынастың үзілуі, өзін-өзі қорғау; ұжымдық-ұйымға мүшеліктен бас тарту, ұйым мүшесінің құқығын тоқтату, халықаралық қарым-қатынастан алып тастау, ұжымдық Қарулы шаралар.

Реторсиялар-достастық емес актіге жауап ретінде мәжбүрлеу шаралары. Олар халықаралық құқықпен күзетілмейтін құқықтарға қысым жасауға бағытталған: импортты шектеу, кедендік баждарды арттыру, мемлекет банктерінен салымдарды алып қою, өз елшісін қайтарып алу, аумағында шаралар қолданатын мемлекеттің азаматтары құқықтарына қысым жасалған мемлекеттер азаматтарының құқықтарын жауап жағынан шектеу.

Репрессалиялар-құқық бұзушылыққа жауап ретінде халықаралық құқықпен қорғалатын басқа мемлекеттің құқықтарын шектейтін мәжбүрлеу шаралары. Құқық бұзушылықсыз мұндай іс-әрекеттерді өздері құқыққа қарсы акт ретінде қолдануға болады: оларды тек жауап шарасы ретінде қолдануға болады. Қазіргі халықаралық құқық Қарулы қуғынға — бомбалауға, интервенцияға, бейбіт қоршауға тыйым салады. Бұл 1975 ж. СБС Қорытынды актісінде және 1970 ж. халықаралық құқық принциптері туралы Декларацияда атап көрсетіледі. Қазіргі жағдайда репрессалиялар-бұл тек экономикалық сипаттағы (эмбарго, бойкот) немесе саяси (мысалы, 1969 жылғы халықаралық шарттардың құқығы туралы Вена конвенциясының 60-бабы екінші Тараптың оны елеулі бұзуына жауап ретінде шартты толық тоқтату мүмкіндігін қарастырады) шаралар.

Мойындамау заңсыз актілермен жасалған жағдайды танудан бас тарту болып табылады: құқыққа қарсы шарттардың заңды күшін, агрессивті соғыс, құқыққа қарсы режимдер және т. б. нәтижесінде аумақтық өзгерістерді мойындамау. Белгілі бір жағдайларда мемлекеттер өз құқықтарын қорғау үшін дипломатиялық және консулдық қарым-қатынастарды үзуге барады. Халықаралық ұйымдар шеңберінде мүшелікті тоқтата тұруды және ұйымнан шығаруды қамтитын Санкциялар көзделген.

Өзін — өзі қорғау-санкциялардың ерекше түрі, өйткені Қарулы мәжбүрлеу шаралары болып табылады. Өзін-өзі қорғау құқығы БҰҰ Жарғысының 51-бабына сәйкес тек қарулы шабуылға жауап ретінде іске асырылуы мүмкін. Халықаралық құқық тәртібіне аса қауіпті қол сұғушылық жағдайында бұзушы мемлекетке қарсы қарулы күштерді пайдалана отырып Ұжымдық мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін халықаралық тетік пайдаланылуы мүмкін. Мұнда басты рөл БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне тиесілі. БҰҰ Жарғысының 42-бабы оған халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау немесе қалпына келтіру үшін қажетті болып табылатын әуе, теңіз немесе құрлық күштерімен осындай іс-қимыл жасауға уәкілеттік береді.

Сонымен, контрмерлер-мемлекеттің қауіпсіздігін қорғау функциясын орындайтын мәжбүрлеу шараларының тұтас кешені. Сонымен қатар, олар жауапкершілікті іске асырудың жалғыз және жеткілікті құралы болып табылмайды. Мәселе, біріншіден, көптеген жағдайларда құқық бұзушылықтың жолын кесудегі негізгі рөл жәбірленушіге өзіне-өзі көмек көрсету тәртібімен беріледі және барлық әрекеттер контрмерлер қолданғаннан кейін де сәтсіз болуы мүмкін. Халықаралық құқықтың тиімділігі құқыққа қайшы мінез-құлықтың жолын кесудің орталықтандырылған процесінің жеткіліксіз дамымауымен шектеледі. Екіншіден, жеке контрмерлер әдетте әдеттегі нормалар нысанында бар және шартта белгіленген ұжымдық мәжбүрлеу шаралары бар құқықтарды қорғауды қамтамасыз етуде мұндай мүмкіндіктері жоқ. Үшіншіден, контрмерлердің өзі құқықтық қалпына келтіру әсері жоқ болғандықтан, тек тәртіп бұзушыны жауапкершілікке тартуға итермелейді; олар реттеудің іс жүргізу тетігімен, құқықтарды қорғау және жауапкершілікті жүзеге асыру тәртібімен толықтырылуы тиіс. [5 , 3-5 Б ]

### **Қолданылған әдебиеттер тізімі**

1. Лукашук, Игорь Иванович. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос.акад. наук, Ин'т государства и права, Академ. правовой ун'т. — Изд. 3'е, перераб. и доп. — М. :Волтерс Клувер, 2005. — 432 с. — (Серия «Библиотека студента»). — ISBN 5'466'00103'1 (в пер.).

2. Богатырев, В. В.Б73 Международное право : учеб. пособие / В. В. Богатырев ;Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир :Изд-во ВлГУ, 2016. – 276 с.ISBN 978-5-9984-0738-3
3. Международное право: учебник / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекашев, Е.Г. Моисеев, В.В. Устинов (и др.) / Отв. ред. К.А. Бекашев. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Проспект, 2008. - 1008 с.
4. Зимненко Б.Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Особенная часть: Курс лекций. М.: — "РАП", "Статут"
5. ЛукашукИ.И. Право международной ответственности. М., 2004. С. 19.
6. Ipsen K. Voelkerrecht. München, 1999. С. 535.
7. Доклад Комиссии международного права о работе на 53-й сессии // Документ ООН А/56/10.
8. Ушаков Н.А. Основание международной ответственности государств. М., 1983.